

Ярослав Поліщук

ЛІТЕРАТУРА ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОГНОСТИЧНИЙ НАЧЕРК

Автор оцінює сучасну літературу в процесі її відходу від постмодернізму та творення нової естетичної парадигми. Дефініція нового художнього напрямку (автентизму) стає можливою на підставі узагальнення характерних ознак актуальної літературної творчості. Це її підкреслений біографізм, націленість на приватний людський досвід, на документальні джерела. Прикладами слугують твори Герти Мюллер, Оксани Забужко, Василя Шкяря, Ліни Костенко, Юрія Андруховича, Володимира Лиса.

Ключові слова: автентизм, постмодернізм, історія, текст, біографізм, документ, літературна творчість.

Літературознавча прогностика — справа невдячна. Однак нове століття вже відміряло першу декаду й важиться на другу, то ж випадає нагода оцінити те нове, що з'явилося нині в художній літературі, пороздумувати над характером естетичних змін, що проявляються в сьогоденні, а також спокуситися на оцінки новизни, що матиме продовження в наступних роках і, ймовірно, визначить напрям розвитку літератури майбутнього. Сконцентрований сучасним літературознавством багатющий потенціал знань дає змогу діагностувати окремі симптоми та явища, спираючись на провідні теорії новітньої епохи.

Зрозуміло, передбачення щодо розвитку літератури значною мірою наражені на ризик. Адже художня творчість — не та галузь, у якій можливі точні прогнози й де можна все прорахувати чи виробити якусь непомильну формулу. Можна натомість говорити про певні засади або тенденції, які оприявнюються в поточній літературі. На цьому, власне кажучи, й зосередимо увагу, цілком виразно усвідомлюючи відносність наших оцінок, їхню умовну шкалу та шкіцовий характер.

Спроба означити сутність щойно народжуваного у ХХІ сторіччі художнього напрямку, попри певну авантюризм самого задуму (з чого повні здаємо собі справу), спирається на спостереження та зіставлення різного калібру. По-перше, в контексті постмодерну та постмодернізму — епохи й відповідного напрямку, що найсильнішою мірою вплинули на сучасний етап розвитку літератури й мистецтва загалом. По-друге, на ширшому тлі естетичних напрямів новітнього періоду, з огляду на своєрідність української культурної ситуації, в якій вони були представлені та співдіяли зі значними відмінностями щодо західного літературного канону, який зазвичай буває покладений в основу теоретичного літературознавства.

Формація постмодернізму стає пунктом зворотного відліку для мистецтва ХХІ століття, що б там не казати [2; 7, 63–64]. Те, що в постмодернізмі сприймалося зі знаком «+», у наш час перетворюється на свою зворотну подобизну з від'ємним знаком, і навпаки. Однак це не лише формальне коливання маятника, свого часу зображене у схемі

Д. Чижевського. Новий естетичний напрям своєрідно засвоює уроки постмодернізму, відштовхуючись від його естетичних здобутків та пріоритетів. І це дозволяє дефініювати його місце в історичній тяглоті культурних епох. Без багатого культурного досвіду постмодернізму, що поставив під сумнів тяглість історії та ґрунтовність історичного знання [7, 64], профіль нового художнього напрямку був би невиразним. Однак не можна не помітити й виразних «симптомів постмодерністичного виснаження» [5, 224], що засвідчили потребу радикального оновлення художнього письма нашого часу.

Важливою ознакою сучасного літературного процесу стала цивілізаційно-культурна реорієнтація українського письменства, коли воно волею неволею входить у нові європейські та світові контексти. На жаль, вона виглядає половинчатою та непослідовною. Загерметизованість нашої літератури чітко утримує її в рамках традиції, а всілякі спроби «відкривання» дискурсу та емансипації від застарілих форм наражаються на гострі звинувачення у відступництві та зраді щодо власної національної ідентичності [6]. Тому дискусії щодо майбутнього тривають, хоча нині виглядають все більше млявими та принагідними. Утім, вони вже відіграли свою видатну, справді історичну роль у процесі трансформації нашого суспільства. Авторка монографії про українські літературні дебати доби Незалежності Оля Гнатюк пише: «...Бурхливість цієї дискусії та її врізноманітнення вважаю за самодостатню цінність після десятиліть задекларованої одноголосності. <...> Справді, українські письменники та інтелектуали зуміли протягом кількох років витворити кілька принципово відмінних дискурсів та багато різних концепцій культури і способів перетворення культурної ідентичності» [6, 327].

Водночас не можна не помічати й того факту, що в нашому культурному просторі з'явився за цей період новий читач, що відзначається культурною відкритістю та неупередженістю. Маю на увазі молодь, для якої вже не промовляє ані соцреалістична, ані нацреалістична патетика, яка прагне впізнавати в літературі сучасні побутові

реалії, а не забути атрибутику часів запорозького козацтва та Мазепи з Дорошенком. Поверховий патріотизм та відверта заангажованість самі по собі перестали бути вартістю. Від літератури вимагається певна відстороненість од наріжних істин та наближення до звичайного, буденного в різних формах і виявах. Більше того, нерідко бажаним виявляється поміркований скептицизм, що добре протиставляється поверховій патетиці, маркованій як явище віджилого, спрофанованого стилю.

Неймовірне нагромадження текстів, що постає неодмінним явищем глобалізації та культурної відкритості, викликає спантелеченість у принципах добору творів для читання, у критеріях літературної творчості. Сучасне мультимедійне суспільство затирає різницю між автором та інтерпретатором чужих думок (переписувачем, рескриптором), оригінальним чи компілятивним письмом, доцільною інтертекстуальністю чи розчиненістю в обігових текстах. Нова кондиція літературної творчості, що постає на наших очах, дозволяє говорити про незворотність змін, про утвердження таких критеріїв красного письменства, що своєрідно реабілітують компіляцію або елементи масової культури. Разом із тим цей новий досвід дозволяє по-іншому поглянути на цілу літературну традицію, перерізану її за принципом палімпсеста.

Для визначення художнього напрямку XXI століття ми вживаємо поняття *автентизм*, яке походить від латинського *authenticus*, що означає справжній, достовірний, відповідний самому собі. У сучасному вжитку воно використовується, зокрема, для назви однієї з ідеологій, яка в основних ознаках проявляється на посттоталітарних теренах, зокрема в Росії [4]. У літературі автентичним вважають твір, написаний у тому самому місці та за тих самих обставин, що й зображені в ньому, на протигагу творові вимисленому. Установлення автентичності ще з античних часів вважається справою критики, котра аналізує зміст і форму (це внутрішні критерії), а також звіряє їх зі свідченнями інших осіб (зовнішні критерії). Таким чином, автентизм — напрям, який бере в основу принцип автентичності, себто максимальної достовірності зображуваного. Очевидна річ, це не вперше трапляється в історії літератури: згадаймо хоча б традиційний реалізм, який пережив кілька фаз блискучого розвитку в минулому.

Новий автентизм, однак, успішно бере на озброєння дотеперішній досвід: для нього аксіоматичною є множинність людського поняття правди й неможливість знайти єдину об'єктивну рацію. Через те він спирається передусім на біографічний досвід самого автора або тих, кого автор акцептує в ролі авторитетів. У сучасній критиці вже з'явилися окремі судження, що кваліфікують становлення нового художнього методу, зокрема його

опертя на документалізм та біографічний досвід. Так, В. Агеєва у новій праці, присвяченій верифікації модерністичного канону української літератури XX століття, пише так: «На кінець XX ст., опинившись у постмодерному карнавалі симулякрів і стомившись від надмірної легкості буття, ми знову запрагли автентичності» [1, 45]. В іншому місці тієї самої праці вона додає: «Саме постмодерністська абсолютизація відносності, “розсправжнення”, розпредмечення, віртуалізація світу породжує спрагу автентичності, мабуть-таки, сильнішу, ніж будь-коли досі» [1, 53].

Новизну та оригінальність щойно народжуваного напрямку XXI століття випадає показати у схемі, зіставляючи окремі його ознаки з властивостями постмодерного письма, від якого відштовхуються прибічники автентизму.

У поданій вище схемі ми торкнулися лише найзагальніших характеристик. Вона, як усяке теоретичне узагальнення, виглядає сухою та надто абстрагованою. «Оживити» цю схему можна, звертаючись до прикладів актуальної літератури, яка підтверджує зазначені вище тенденції. Якщо говорити про українську літературу, то такими прикладами є найзначніші твори останніх років. Це романи Василя Шкляра «Чорний ворон» (2009), Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» (2009), Володимира Лиси «Століття Якова» (2010), Сергія Жадана «Ворошиловград» (2010), Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» (2011). Свідомо обмежую приклади, хоча до цього ряду можна залучити і драматичні твори, й навіть поезію, яка сьогодні здебільшого живиться конкретним враженням і концентрує увагу на предметній деталі.

У зарубіжній літературі також знайдемо немало слухних прикладів для нашої схеми. Варто звернутися хоча б до творчості Герти Мюллер, Нобелівської лауреатки 2009 року, авторки шокуючого роману «Гойдалка дихання» (2009; український переклад Наталки Сняданко вийшов друком у видавництві «Фоліо» в 2010 році). Ширше про цю авторку вже доводилося писати [3, 159–179], зокрема з приводу її нового роману про репресії та депортації сталінської пори, опертого на конкретному біографічному досвіді одного з в'язнів. Однак не лише цей роман, а й уся творчість (особливо есеїстика з вражаючим біографізмом) авторки міцно пов'язана з культурою документу, з автобіографічною підкладкою художнього образу.

У творах сучасної літератури важко переоцінити націленість на максимальну достовірність, а також фронтальне звернення до біографічного досвіду, часто також використання документальних джерел для верифікації художньої оповіді. Кожен з авторів прагне у свій спосіб переконати читача, що його твір — це, принаймні, людський документ, а не звичайний художній вимисел. Саме орієнтація на автентичну зближує ці різні тексти,

вона дозволяє говорити про спільну властивість як підставу для визначення художнього напрямку ХХІ століття.

Характерним є звернення до практики автентизму навіть тих письменників, які задекларували себе прибічниками розкутого постмодерністського письма. Так, Юрій Андрухович побудував свій роман-інтерв'ю «Таємниця» (2007) таким чином, що книжка не тільки цілком оперта на досвід життя самого автора, а й, що більше, є спробою перегляду уроків власної біографії на ширшому тлі суспільної історії другої половини ХХ століття. Звісно, можна сперечатися про те, наскільки Андрухович щирий у своїй умовній сповіді, а наскільки він використовує цю форму, аби містифікувати читача (про це слушно писали критики). Проте як би ми не оцінювали цю властивість, фактом лишається те, що матеріалом для роману письменник обрав саме власний життєвий досвід, концентруючи на ньому увагу читача. Так само й новий, щойно виданий твір Ю. Андруховича («Лексикон інтимних міст»), як свідчить автор, має автобіографічний характер.

Оцінюючи твори сучасної літератури, варто замислитись над тим, яке значення має в них документальний чинник. Навіть поверхове уявлення

пересвідчує, що чимале. Автори широко практикують документальні фрагменти, які послідовно вмонтовують у наративну канву своїх творів. До цього прийому часто вдаються і Герта Мюллер, і Василь Шкляр, і Оксана Забужко. Чи маємо тут справу лише з прагненням надати оповіді більшої достовірності? Звичайно, так, але не тільки. Ідеться також про поєднання двох дискурсів — художнього та документального, адже таке поєднання має потенціал до відновлення, відсвіження сили художнього слова, його впливу на читача.

Звернемо увагу й на те, що сучасні письменники принципово декларують повернення до уроків історії, заманюючи читача в інтригу з переосмисленням минулого. Цей ефект будується на ревізії підручникових істин про історію, на явній полеміці з її хрестоматійним тлумаченням, а також на відкритті в минулому досі не зауважених людських драм і трагедій, що мають універсальний вимір і своєрідно кореспондують зі світом переживань нашого сучасника. Однак письменників цікавить не загальний, а саме приватний аспект історії, її індивідуальне переживання, яке найчастіше не збігається із загальними уявленнями та виявляє таким чином значний евристичний потенціал. Цей аспект є добрим означ-

Постмодернізм	Автентизм
Культивує множинність, плюральність культурних світів, рівновартість різних людських історій, децентрує цілісний образ світу	Передбачає одну наративну версію як доміную (за наявності інших, допоміжних), наставлений на концентрування, а не децентрування
Руйнує класичний канон, творить альтернативні канони	Відновлює класичний канон як норму й оптимум
Практикує різні експерименти (формальні, стильові), активно використовуючи та розвиваючи досвід <i>авангарду</i>	Тяжіє до традиційної прозорості та ясності, до формальної досконалості, повертає авторитет <i>класицизму</i>
Використовує документи, автентіку, правду життя як поле для гри, колекціонування, маніпуляції	Відновлює культ автентичності, ключове значення документа для художньої творчості. Реабілітує автодокумент, біографізм у літературі
Поєднує реальне і фантастичне з преферуванням другого	Поєднує достовірність і вимисел з акцентом на першому
Десакралізує творчий акт, проголошує принцип конструювання (укладання) тексту	Здійснює нову сакралізацію творчого акту, повертає авторові й читачеві свідомість таємниці творчості, її феноменальності
Утверджує авторитет оповіді, самодостатність нарації коштом знецінення фактографічного пласту твору. Заміняє фактаж штучними означниками (<i>симулякрами</i>)	Утверджує авторитет <i>факту</i> , перипетії, що відсуває на другий план яскравість оповіді, тим більше ставить під сумнів її самодостатність.
Робить ставку на поп-культуру, масу, висміюючи та демонізуючи засади високої культури. Утверджує неможливість (незатребуваність) елітарних цінностей у сучасному світі	Відходить від стандартів поп-культури, декларує розрив з нею. Формує коло втаємничених, сакралізує почуття вузької спільноти цінностей та внутрішнього культурного <i>коду</i>

ником автентичності в сучасній літературній творчості. Він засвідчує націленість на суб'єктивну, а не загальну й всеобіймаючу істину. І саме в цьому плані письменники відкривають для себе новизну, зображуючи неповторність, непрогнозованість, непоясненність кожної конкретної людської історії та протиставляючи такі сюжети стереотипним уявленням читача.

Є ще одна прикметна ознака автентизму. Зі стрімким поширенням мультимедійного світу втратив свою привабливість чинник фантастики, гри уяви. Адже умовно-фантастичні світи, які раніше вважались ексклюзивними (представлені в романах чи окремих фільмах), нині стали загальновідомими й розтиражованими. На це працює ціла розважальна індустрія, забезпечуючи споживачів комп'ютерними іграми, серіалами, коміксами тощо. Комп'ютерна гра з історичними персонажами та реаліями, з екзотичними пригодами або уявними мандрями в далекі світи чи в не менш віддалене майбутнє (плюс різноманітні ефекти, що роблять віртуальну дійсність відчут-

ною, достовірною) — це втілена мрія фантастів кількох поколінь. На тлі цього процесу, що призводить до втрати престижності й унікальності фантастичного, знаменна зворотна тенденція. Вона проявляється в тому, що в очах сучасників зростає вартість особисто пережитого, живого, відчутого, відрефлектованого досвіду. Звідси й бере початок потреба перерисувати історію з віднайденням у ній сюжетів досі маргіналізованих — конкретних людей чи малих суспільних груп. Відбувається прикметна інверсія функцій, коли гра, вимисел перетворюється на щось монументальне під впливом сучасних медійних засобів, зате глибока і вправна імітація, яка є основою художньої творчості, править у нашому сприйнятті за щось справжнє, автентичне, істинне. Із цієї інверсії функцій сповна користується письменство наших днів, коли ставить посилені акценти саме на біографізм і достовірність, коли сприймає людину з позицій конкретно-суб'єктивного гуманізму і цим збагачує приватний досвід кожного з нас, читачів.

ДЖЕРЕЛА

1. Агеєва В. Апологія модерну: обрис XX віку: статті та есеї / Віра Агеєва. — К. : Грані-Т, 2011. — 408 с. — (Серія "De profundis").
2. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 2003. — 503 с.
3. Поліщук Я. Ревізії пам'яті. Літературна критика / Ярослав Поліщук. — Луцьк: Твердиня, 2011. — 216 с.
4. Семенов С.П. Итак, что такое Аутентизм и каково его происхождение? / Сергей Семенов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://semenov-sp.ru/autentikasiya/autentizm.html>. Зчитано 20.10.2011 р.
5. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / Александер Ф'ют; пер. з польськ. Я. Поліщука. — Харків: Акта, 2009. — 268 с.
6. Hnatiuk O. Po egnanie z Imperium. Ukrai skie dyskusje o to samo ci / Ola Hnatiuk. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
7. White H. Proza historyczna / Hayden White / red. Ewy Doma skiej; przekład z ang. — Kraków: Universitas, 2009. — 370 s.

Автор оценивает современную литературу в процессе ее отхода от постмодернизма и создания новой эстетической парадигмы. Определение нового художественного направления (аутентизма) становится возможным на основании обобщений характерных качеств актуального литературного творчества. Это подчеркнутый биографизм, нацеленность на личностный опыт, ориентация на документальные источники. Автор приводит примеры из творчества Герты Мюллер, Оксаны Забужко, Василя Шкляра, Лины Костенко, Юрия Андруховича, Владимира Лыса.

Ключевые слова: аутентизм, постмодернизм, история, текст, биографизм, документ, литературное творчество.

The author estimates modern literature in the process of its deviation from post-modernism to emerging of a new aesthetic paradigm. Determination of new artistic direction (authenticism) becomes possible on the basis of generalizations of characteristic features of a literary work. This is an accentuated orientation on biography, personal experience and documentary sources. The author gives examples from the works by Gerta Muller, Oksana Zabuzhko, Vasyl Shklyar, Lina Kostenko, Yuriy Andrukhovych, Volodymyr Lys.

Key words: authenticism, post-modernism, history, text, biography, document, literary work.